

Farkas Zoltán

A társadalmi tőke fogalma és típusai

Szerzői kézirat, megjelent: *Szellem és Tudomány* 4. évf., 2013, 2: 106-133.

Egyelőre pontatlanul fogalmazva előre bocsátjuk, hogy felfogásunk szerint a társadalmi tőke bizonyos értelemben az adott egyén vagy csoport társadalmi képességeinek az összességét foglalja magában. A tőke vagy társadalmi tőke fogalmát így nagyrészt hasonló értelemben vezetjük be az általunk kidolgozott, illetve részben még kidolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe, amilyen értelemben e fogalom széles körben elfogadott a szociológiai irodalomban. A szóban forgó fogalom jelölésére egyes szerzők a tőke kifejezést használják, és ezen belül a tőke sajátos típusaként értelmezik a társadalmi tőkét. Más szerzők a társadalmi tőke kifejezéssel jelölt fogalmat viszonylag tágabban értelmezik, és többnyire kapcsolati tőkének nevezik azt a sajátos tőkét, amit az előbbi szóhasználat képviselői társadalmi tőkének neveznek. Mi majd az utóbbi szóhasználatához hasonlóan használjuk az említett kifejezéseket, tehát az átfogó fogalmat jelöljük a társadalmi tőke kifejezéssel.

Ebben a tanulmányban először röviden rávilágítunk a társadalmi tőke főbb értelmezéseire, és meghatározzuk a társadalmi tőke fogalmát. Ezt követően a társadalmi képességek típusainak megfelelően megkülönböztetjük a társadalmi tőke fő típusait. Végül azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a társadalmi tőke milyen értelemben határozza meg a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásait.¹

A társadalmi tőke értelmezései és fogalma

1. A tőke vagy társadalmi tőke értelmezései

A szociológiában használt tőke vagy társadalmi tőke kifejezés főleg a közgazdaságtan tőke kifejezéséből származik. Ezért az adott fogalom elnevezését főleg az indokolhatja, ha jelentős hasonlóságot vélünk felfedezni a tőke közgazdaságtani és szociológiai fogalma között. A tőke – Marx által kidolgozott – klasszikus közgazdaságtani felfogása szerint a tőke olyan tulajdon, amelynek felhasználásával a tulajdonos ráfordításaihoz viszonyítva többlet hozamra (profitra) tehet szert. Egyrészt a tőke elsajátított értéktöbblet részeként áll a tőkés rendelkezésére, másrészt a tőkés egy beruházási folyamatban a tőkét felhasználja értéktöbblet létrehozására. (Lin 2001: 4-8) Ennek a tulajdoni vagy gazdasági tőkének a két fő formája egyrészt a pénztőke, azaz olyan jelentős mennyiségű pénzzel való rendelkezés, amely az adott egyén számára rövid távon nélkülözhető a szükségletkielégítés eszközeként, és amely befektetve hosszabb távon több pénzt eredményezhet. A másik formája dologi termelési eszközök tulajdona, amely eszközök működtetése révén az adott egyén vagy csoport – ráfordításai megtérülésén felül – többlet hozamra, profitra tehet szert.

A közgazdaságtanban azonban a tőke hagyományosan kialakult fogalmát kiterjesztették az úgynevezett emberi tőkére is. Az *emberi tőke* e felfogás szerint a szakmai képességeket, a szakképzettséget és a szakmai tudást foglalja

¹ Ez a tanulmány egy könyv egyik alfejezetének kissé rövidített változata (Farkas 2011: 299-320).

magában. (Becker 1964; Schultz 1998; Rossen 1998; Lin 2001: 8-14; Blaug 2007) A közgazdaságtanban tehát – fenomenologikusan meghatározva – a tőke olyan cselekvési képességekre, nevezetesen a tulajdonra és a szakmai képességekre vonatkozik, amelyek a gazdasági élet területén más egyénekre gyakorolt befolyás révén elősegítik bizonyos javak megszerzését.

A közgazdaságtanban elfogadott tágabb értelmezéséhez képest a szociológiai irodalomban még tágabban értelmezik a tőke fogalmát.² *A szociológiai irodalomban kialakult egyes felfogások szerint a tőke vagy társadalmi tőke bizonyos értelemben az adott egyén vagy csoport „társadalmi erőforrásainak” az összességét foglalja magában.*

Egyes szerzők e fogalom jelentését kiterjesztik mindazokra a cselekvési képességekre vagy erőforrásokra, amelyek jelentősek a társadalmi életben. A tőkére vagy társadalmi tőkére vonatkozó szociológiai felfogások főleg Pierre Bourdieu és James S. Coleman felfogásához kapcsolódnak. Ezért a következőkben röviden bemutatjuk egyrészt Bourdieu, másrészt Coleman tőkeelméletét. Az említett szerzők jelentős mértékben hozzájárultak a tőke fogalmának szociológiaelméleti hasznosításához, de – felfogásunk szerint – tőkeelméletük rendszertelen, a tőkére és a tőke típusaira vonatkozó fogalmaik és összefüggéseik nagyrészt homályosak, és a tőke magyarázó funkciója tisztázatlan.

Bourdieu felfogása szerint a tőke magában foglalja az anyagi és szimbolikus erőforrásokat, képességeket és javakat, amelyek viszonylag szűken állnak rendelkezésre és értékesek az adott társadalomban. (Bourdieu 1977: 178; Bourdieu 1986; Bourdieu 1990: 112-121) Felfogása szerint a tőke felhalmozott munka, anyagi vagy elsajátított, azaz személyes tulajdonsággá alakult formában. A tőke bizonyos fajtáinak az eloszlása – az eredeti szövegben is ilyen homályosan megfogalmazva – a társadalmi világ belső struktúrájának felel meg, illetve azoknak az benne rejlő kényszereknek, amelyek a társadalmi valóság működését meghatározzák. A tőkében egyfajta fennmaradási tendencia rejlik: egyrészt profitot termelhet, másrészt önmagát is újratermelheti vagy növelheti. A szóban forgó szerző felfogása szerint a tőke három fő formája: a gazdasági tőke, a kulturális tőke és a társadalmi tőke. A társadalmi tőke kifejezést szűkebben, a kapcsolati tőke értelmében használja. (Bourdieu 1999: 156-157)

A gazdasági tőke tulajdonjogi formában intézményesült tőke, amely közvetlenül pénzre váltható. A kulturális tőke három formában létezik: egyrészt elsajátított formában, azaz személyes tulajdonságok formájában; másrészt tárgyasult formában mint kulturális javakkal – például festményekkel, könyvekkel, televízióval vagy számítógéppel – való rendelkezés; harmadrészt intézményesült formában, illetve titulusok formájában, mint például iskolai végzettség, tudományos fokozat. (Bourdieu 1999: 158-166)

A szóban forgó szerző a társadalmi tőke kifejezést a társadalmi kapcsolatokra vonatkoztatva használja, és e szerint a társadalmi tőke azon erőforrások összessége, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyi csoporttag számára biztosítékul szolgál, és – a szó tágabb értelmében – hitelképességet kölcsönöz a csoport egyes tagjainak. Az egyén társadalmi tőkénének a nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedtségétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban van. A kapcsolatháló azoknak az egyéni vagy együttes beruházási stratégiáknak a terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb vagy utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. A társadalmi tőke

² A társadalmi tőkéről a magyar szociológiai irodalomban lásd pl.: Orbán–Szántó 2005; Füzér–Gerő–Sik–Zongor 2006; Sik 2006; Csizmadia 2008

újratermeléséhez elengedhetetlen az állandó cserében megvalósuló rendszeres kapcsolattartás, amely újra és újra megerősíti a kölcsönös elismerést. (Bourdieu 1999: 167-172)

A tőke említett három típusán túl Bourdieu használja a szimbolikus tőke fogalmát is, de meglehetősen homályos értelemben. Szimbolikus tőkének nevez „bármenny (gazdasági, kulturális, iskolai vagy társadalmi) tőkefajta, ha azt olyan észlelési kategóriák, a szemlélet és a felosztás olyan elvei, az osztályozás olyan rendszerei, olyan kategorizáló és kognitív sémák alapján észlelik, amelyek legalább részben a vizsgált mező objektív struktúrái, vagyis a tőke mezőbeli eloszlási struktúrája bensővé tételének eredményeképpen jöttek létre”. (Bourdieu 2002: 138) E szerint a szimbolikus tőke alapvetően kognitív tőke, amely a felismerésen és az elismerésen nyugszik.

Bourdieu felfogása szerint a tőke alapvető formája a gazdasági tőke, amelyen a kulturális és a társadalmi tőke is alapszik. Másféle tőkefajta gazdasági tőke felhasználásával lehet szert tenni, többé vagy kevésbé költséges átalakítási munkák árán; de a gazdasági tőke átalakított megjelenési formái sohasem vezethetők vissza teljesen a gazdasági tőkére. Vannak olyan tőkefajta is, amelyek közvetlenül csak valamilyen társadalmi tőke alapján szerezhetők meg. A különféle tőkefajta különböznek egymástól abból a szempontból, hogy milyen könnyen ruházhatók át más egyénekre. Az adott társadalomban minél inkább akadályozzák a gazdasági tőke formális átruházását más egyénekre, annál jelentősebb mértékben határozza meg a társadalmi struktúra újratermelését a tőkének a kulturális tőke különböző formáiban megvalósuló rejtett körforgalma. (Bourdieu 1999: 172-177)

Bourdieu tőkefogalma – bár jelentős hozzájárulás a tőke fogalmának szociológiaelméleti hasznosításához – jó példa az olyan induktív fogalomalkotásra, amelynek eredményeként kialakult fogalom logikailag tisztázatlan, meglehetősen homályos fogalom, amely – a valószínűség bizonyos szintjén – valószínűségi magyarázatok megfogalmazására nyújt lehetőséget. A szóban forgó szerző ugyanis bizonyos létezőket tulajdonképpen arra való tekintettel sorol a tőke fogalma alá, hogy a tapasztalat szerint e létezők a meghatározó tényezőit képezik valamilyen jelenségnek vagy jelenségeknek. A szemmel tartott jelenség főleg az, hogy az adott társadalomban vagy a társadalmi élet adott szférájában az egyének különböző mértékben rendelkeznek az értékes javakkal és különböző magatartást tanúsítanak. Bourdieu tőkefogalma – az induktív fogalomalkotás természetének megfelelően – logikailag meglehetősen kidolgozatlan, alapfogalomszerű fogalom, és tisztázatlan a tőke összefüggése más létezőkkel, különösen a társadalmi erővel.

Arra már fentebb utaltunk, hogy mi majd társadalmi tőkének nevezzük a szóban forgó átfogó fogalmat. Ezen túl az általunk később kifejtendő felfogás főleg a következő szempontokból tér el Bourdieu tőkeelméletétől. Egyrészt, a legfőbb különbség az, hogy mi – legalábbis szándékunk szerint – deduktív fogalomalkotás révén, rendszeres fogalomként határozzuk meg a (társadalmi) tőke fogalmát; támaszkodva Bourdieu elméletére is, és alapozva a társadalmi képesség és a társadalmi erő fogalmának a társadalmi viszonyok elméletében tárgyalt (Farkas 2011: 131-203) meghatározására. Másrészt, bizonyos értelemben szűkebben értelmezzük a társadalmi tőke fogalmát a szóban forgó szerző tőkefogalmához képest. Bourdieu ugyanis az úgynevezett kulturális tőkét olyan tágn értelmezi, hogy azok alkotórészei nemcsak – a fogalmaink szerinti – cselekvési képességek, illetve társadalmi képességek lehetnek. A kulturális tőke elsajátított, személyes tulajdonsággá vált formájába beleérti a habitust is, és a habitust máshol beállítottságok rendszereként határozza meg. E szerint elemi alkotórészeit tekintve a tőke nemcsak „erőforrás”, illetve cselekvési képesség, hanem tartós kognitív motívum is lehet. Ugyanakkor a kulturális tőkébe beleérti a kulturális javakkal – például festményekkel, könyvekkel, televízióval vagy

számítógéppel – való rendelkezést is, függetlenül attól, hogy ez fogalmaink szerint (tényleges vagy lehetséges) társadalmi képességet jelent vagy nem. Felfogásunk szerint viszont a társadalmi tőke elemi alkotórészeit tekintve (tényleges vagy lehetséges) társadalmi képességekből épül fel. Tehát a habitus nem lehet a tőke alkotórésze; és ha az előbb említett „kulturális javak” olyan szempontból szolgálják az egyéb javak megszerzését, hogy közvetlenül elősegítik olyan személyes tulajdonságok kialakulását, amelyek a „kulturális tőkét” alkotják, önmagukban nem társadalmi képességek. Harmadrészt, olyan szempontból viszont tágabban értelmezzük a társadalmi tőkét, hogy meghatározásunk szerint a Bourdieu által a három fő típusba sorolt társadalmi képességeket túl más társadalmi képességek (hatáskör, kizárólagos informáltság, testi erővel való rendelkezés) is alkotják a tőkét.³

Coleman a társadalmi tőke kifejezést viszonylag tágabb értelemben használja, és a társadalmi tőke fogalmát fenomenalista fogalomként, funkciója szempontjából határozza meg. Meghatározása szerint a társadalmi tőke fogalma magában foglalja a „társadalmi viszonyok” azon oldalait, amelyek elősegítik, hogy egy adott egyén vagy csoport elérje céljait, megvalósítsa érdekeit. (Coleman 1990: 302-305; ford. 1994: 101-105)

Coleman írja: „A társadalmi tőkét funkciója definiálja. Nem egyetlen létező, hanem olyan különböző létezők sokfélesége, amelyeknek két közös vonásuk van: mindegyik a társadalmi struktúra valamely aspektusa, és megkönnyíti a struktúrán belül lévő egyének bizonyos cselekvéseit. Mint a tőke többi formája, a társadalmi tőke is termelő, vagyis lehetővé teszi bizonyos, máskülönben elérhetetlen célok elérését.” (Coleman 1990: 302; ford. 1994: 101-102)⁴ Az adott idézet első mondatát természetesen nem szó szerint kell értenünk, hanem úgy, hogy a szerző definiálja a társadalmi tőkét funkciójára hivatkozva. Az említett szerző szerint: „A »társadalmi tőke« fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy milyen értéke van erőforrásként a cselekvők számára a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket felhasználnak érdekeik érvényesítésében. Azáltal, hogy a társadalmi struktúra bizonyos vonásainak ilyen funkcióját azonosítja, a társadalmi tőke fogalma egyaránt segít abban, hogy magyarázatot adjunk az egyéni cselekvők szintjén az eredmények különbözőségére, és hogy anélkül léphessünk át a mikroszintről a makroszintre, hogy ehhez ki kéne dolgoznunk ezen átmenet társadalmi strukturális részleteit.” (I. m.: 305; ford.: 105)

Coleman felfogása szerint a társadalmi tőke egyik formáját a kötelezettségek, a másik formáját az elérhető információk, a harmadikat a szabályok és a szankciók, a negyediket a hatalom (authority), az ötödiket az eredetileg más célok elérésére létrehozott szervezetek, a hatodikat a szándékosan létrehozott önkéntes szervezetek képezik. (Coleman 1990: 306-321; ford. 1994: 105-125)

Coleman tőkefogalmának egyik fő problémája, hogy Coleman rendszertelenül sorolja mindezeket a tényezőket a tőke fogalma alá, azt a funkciót szemmel tartva, hogy mindezek a tényezők valamilyen módon elősegítik, hogy egy adott egyén vagy csoport elérje céljait, megvalósítsa érdekeit. Ebben a felfogásban a társadalmi tőke fogalma olyan fenomenalista fogalom, amelyben a társadalmi tőke összetevői különböző természetűek, és logikailag tisztázatlanok az összetevők közötti összefüggések. E problémával összefüggésben a szóban forgó felfogás másik fő problémája, hogy ilyen

³ A gazdasági, a kulturális és a társadalmi tőkén, valamint a szimbolikus tőkén túl, vagy e tőkék alkotórészeiként Bourdieu is megkülönböztet más tőkefajtákat; például megkülönbözteti a fizikai erőszak tőkéjét vagy a katonai tőkét, az információs tőkét és a jogi tőkét. (Bourdieu 2002: 92, 97, 100)

⁴ Az idézett szöveg a magyar fordítástól kissé eltér.

értelemben a társadalmi tőke fogalma elméletileg csak a társadalmi jelenségek fenomenalista magyarázatára alkalmas (Farkas 2010A: 60-62).⁵

A társadalmi tőke fogalmának a meghatározásában majd támaszkodunk Coleman tőkefogalmára, de a társadalmi tőke általunk meghatározandó fogalma jelentősen eltér az említett szerző fogalmától. Amit Coleman a kötelezettségek kifejezéssel jelöl, azt mi társadalmi képességként társadalmi kapcsolatnak nevezzük, és majd a tőke egyik formájaként – a széles körben elfogadott felfogásnak megfelelően – mi is megkülönböztetjük. A szóban forgó szerző felfogása szerint a társadalmi tőke fontos formája a „társadalmi viszonyokban” rejlő információs lehetőség, de ezt a kérdést elméleti szinten érdemben nem tárgyalja. A társadalmi képességek tárgyalásánál (Farkas 2011: 163-172) láttuk, hogy felfogásunk szerint milyen értelemben lehet az informáltság társadalmi képesség, és ennek megfelelően majd a kizárólagos informáltságot a tőke egyik formájának tekintjük.

A hatékony szabályok és a hatékony szankciók Coleman szerint a társadalmi tőke fontos formáit képezik, de az adott szerző e tényezőket is rendszertelenül sorolja a többi összetevőhöz. Nem látszik, hogy a szemmel tartott funkción vagy következményen túl milyen közös vonása van például a kötelezettségeknek, az informáltságnak, valamint a szabályoknak és a szankcióknak, ami miatt egy fogalomban foglalhatnánk össze ezeket a létezőket. A funkción túl annak a szempontnak a hangsúlyozása, hogy ezek a létezők „a társadalmi struktúra valamely aspektusát” jelentik, igen homályos megfogalmazás, mivel következetes kifejtésre nem támaszkodik. Felfogásunk szerint – az intézményes szociológia elméletében – végül is minden társadalmi jelenség intézmények (azaz szabályok és szankciók) által meghatározott, és foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy az intézmények hogyan hozzák létre, illetve hogyan határozzák meg a társadalmi képességeket (Farkas 2011: 141-175). De magukat az intézményeket, illetve az intézményeket alkotó szabályokat, és e szabályokhoz kapcsolódó szankciókat nem tekintjük társadalmi képességeknek, és ezzel összefüggésben majd nem tekintjük a társadalmi tőke összetevőinek sem.

Coleman szerint a társadalmi tőke negyedik formáját a hatalmi viszonyok (authority relations) képezik. Felfogásunk szerint az erőviszonyok, és ezeken belül a hatalmi viszonyok nyilvánvalóan jelentősek abból a szempontból, hogy az adott egyének milyen mértékben valósítják meg érdekeiket, céljaikat. De az említett szerző a hatalmi viszonyokat is rendszertelenül sorolja be a társadalmi tőke többi formája közé, a hatalmi viszony ismét különmű a többi összetevőhöz képest. Felfogásunk szerint a társadalmi tőke bármely formáját képező társadalmi képességek főleg az erők és az erőviszonyok alkotóelemeiként játszhatnak szerepet a társadalmi cselekvések és általában a társadalmi jelenségek meghatározásában. Később kifejtendő felfogásunk szerint a társadalmi erő és a hatalom nem egyik összetevője a társadalmi tőkének, hanem legfontosabb létezési formája; a társadalmi tőke valamennyi összetevője főleg társadalmi erő és esetleg hatalom formájában létezik. Felfogásunk szerint a társadalmi erő fogalma a társadalmi képességek mennyiségi kifejezésére szolgál (Farkas 2011: 176-203), tehát az erőviszonyok összefüggnek a társadalmi képességekkel, de az erőviszony nem pusztán társadalmi képesség, és az erőviszonyokat társadalmi tőkének sem tekintjük. A hatalom fogalmát az erőviszonyokkal összefüggésben határoztuk meg (Uo.: 224-231), és ilyen értelemben a hatalmat és a hatalmi viszonyokat sem tekintjük társadalmi tőkének.

A szervezetek ismét különműek a társadalmi tőke más összetevőihöz képest, és olyan átfogó létezők, amelyek magukban foglalják a Coleman által

⁵ Nan Lin is felveti azt a problémát, hogy Coleman tautologikusan határozza meg a társadalmi tőke fogalmát. (Lin 2001: 27-28)

szemmel tartott különböző összetevőket. Az eredetileg más célra létrehozott szervezetekre vonatkozóan Coleman is megjegyzi, hogy talán „a társadalmi tőkének ez a formája elemeire esik szét, és nem marad más belőle, mint amit e fejezet egy-egy alcíme jelölt: kötelezettségek és elvárások, információs lehetőség, szabályok és hatalmi viszonyok”. (Coleman 1990: 312; ford. 1994: 113-114) Ez így van, és ugyanez elmondható az általa említett üzleti szervezetre is. A szándékosan létrehozott önkéntes szervezetet viszont, amelyet mi társadalmi egyesülésnek nevezünk, bizonyos szempontból majd mi is társadalmi képességként és tőkeként értelmezzük. De nem a társadalmi egyesülést egészében, hanem az egyesülést alkotó társadalmi kapcsolatokat tekintjük a társadalmi tőke összetevőjének, illetve összetevőinek.

Tehát mi a Coleman által megkülönböztetett bizonyos létezőket nem tekintjük a társadalmi tőke összetevőinek, formáinak vagy típusainak; azonban más létezőket, amelyekről Coleman nem tesz említést, majd a társadalmi tőke összetevőinek vagy típusainak tekintjük. Nézetünk szerint Coleman felfogása és a következőkben kifejtendő saját felfogásunk közötti legfőbb különbség az, hogy mi a társadalmi tőke fogalmát nem fenomenalista fogalomként határozzuk meg. E fogalmat igyekszünk elvileg egynemű alkotórészekből álló fogalomként meghatározni, amely következetesen használható a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásainak az oksági vagy valószínűségi magyarázatában. Mint már említettük, a szóban forgó szerző abból a szempontból sorolja a társadalmi tőke egyes összetevőit egy fogalom alá, hogy e tényezők elősegítik azt, hogy egy adott egyén vagy csoport elérje céljait, megvalósítsa érdekeit. Azaz, e felfogás szerint a társadalmi tőke határozza meg az érdekérvényesítés mértékét. Felfogásunk szerint viszont az érdekérvényesítés mértékének a társadalmi meghatározottsága jóval összetettebb a társadalmi tőke funkciójához képest. Az intézményes szociológia elméletében a társadalmi helyzet fogalma vonatkozik a társadalmi viszonyoknak azokra az oldalaira, amelyek meghatározzák az érdekérvényesítés mértékét (Farkas 1997: 369-381, 388-393).

Egyes szerzők szerint a társadalmi tőke szubjektumai az egyes egyének, és e szerzők elsődlegesen az egyének cselekvéseinek és az egyéni cselekvések eredményességének a magyarázatában támaszkodnak a társadalmi tőke fogalmára. Más szerzők szerint a társadalmi tőke a társadalmi csoport tulajdonsága, és e szerzők elsődlegesen a csoport működésének és e működés hatékonyságának a magyarázatában támaszkodnak a társadalmi tőke fogalmára. (Lin 2001: 21-22)

Az előbbi felfogás szerint a társadalmi tőke mint kapcsolati tőke olyan erőforrások összessége, amelyekkel az adott egyén (közvetlen vagy közvetett) társadalmi kapcsolatai révén rendelkezik. (Bourdieu 1990: 35; Bourdieu 1999: 167-172; Coleman 1990: 306; ford. 1994: 106; Flap 1990: 231-232; Burt 1992: 8-10; Lin 2001: 19, 24-25, 43-44) Az utóbbi felfogás egyik képviselője szerint a társadalmi tőke kifejezés „a társadalmi szerveződés olyan jellemző vonásaira utal mint bizalom, szabályok és hálózatok, amelyek az összehangolt cselekvés elősegítése révén javíthatják a társadalom hatékonyságát”. (Putnam 1993: 167) Ezt a felfogást képviseli Fukuyama is, aki szerint a társadalmi tőke olyan képesség, amely az adott társadalomban vagy az egyének adott körében kialakult bizalomból származik. Az egyéneknek, ha társadalmi tőkét akarnak szerezni, alkalmazkodniuk kell az adott csoport erkölcsi szabályaihoz, és ebben a közegben olyan erényekkel kell gazdagodniuk, mint hűség, tisztesség és megbízhatóság. A csoport egészének pedig közös szabályokat kell kialakítania, mielőtt a bizalom általánossá válhat a csoport tagjai között. (Fukuyama 1997: 46-47)

Az utóbbi másfél évtizedben a társadalmi tőke fogalmának a használata igen széles körben elterjedt a szociológiai irodalomban. Ezzel összefüggésben a társadalmi tőke fogalma sokértelművé vált, és a társadalmi tőke fogalmának

jelentős mértékben megalapozatlanul tulajdonítanak igen kiterjedt magyarázó funkciót.

2. A társadalmi tőke fogalma

A tőke vagy társadalmi tőke szociológiai fogalma főleg nyilvánvalóan azokra a valóságos létezőkre vonatkozik, amelyeket többnyire erőforrásoknak neveznek a szociológiai irodalomban, és amelyeket mi társadalmi képességeknek nevezünk. A társadalmi tőke ilyen értelemben szorosan összefügg a társadalmi erővel is, amely felfogásunk szerint társadalmi képességekből épül fel. (Ehhez lásd: Farkas 2011: 131-203) Azonban e fogalmak értelmezési problémáival összefüggésben a szociológiai irodalomban nem világos az összefüggés a társadalmi tőke, a társadalmi képesség és a társadalmi erő között. Ezzel szemben, a következőkben igyekszünk elvileg egyértelműen meghatározni a társadalmi tőke fogalmát, a társadalmi képesség és a társadalmi erő általunk meghatározott fogalmára támaszkodva.

A társadalmi tőke az adott egyén (vagy csoport) azon tényleges vagy lehetséges társadalmi képességeinek az összessége, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik.

E rövid meghatározás szerint a társadalmi tőke kifejezést használjuk a szóban forgó átfogó fogalom jelölésére, részben ahhoz hasonlóan, ahogyan e kifejezést például Coleman használja. A szűkebb értelemben vett társadalmi tőkét, amelyet egyes szerzők kapcsolati tőkének neveznek, majd mi is kapcsolati (társadalmi) tőkének nevezünk. A társadalmi tőke kifejezésben tehát a „társadalmi” jelzőt annak megfelelően használjuk, ahogyan a társadalmi természetű létezőket meghatároztuk (Farkas 2010B: 98-102), és ahogyan e kifejezést általában használjuk.

A társadalmi tőkék egyének vagy csoportok közötti eloszlását vizsgálhatjuk egy adott társadalmi csoportban, illetve társadalomban vagy a társadalmi élet szférájának egy adott szűkebb szférájában, például a gazdasági életben, a tudományos életben vagy a politikai életben. A társadalmi tőkék szubjektumai felfogásunk szerint nemcsak egyének, hanem bizonyos értelemben társadalmi csoportok lehetnek. E tanulmányban azonban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy társadalmi csoportok milyen értelemben képezhetik a tőkék szubjektumait. A következőkben gondoljunk csak egyénekre a tőkék szubjektumaiként, ezért a kiemelt definícióban zárójelben utaltunk a csoportokra.

A társadalmi tőke bizonyos értelemben társadalmi képességekből épül fel, de a társadalmi tőke nem a tényleges társadalmi képességek összessége. A szóban forgó fogalomnak ugyanis azt a magyarázó funkciót szánjuk, hogy elsősorban nem közvetlenül az adott szituációkban, illetve rövid távon, hanem hosszú távon magyarázza a társadalmi jelenségeket. Ezért a társadalmi tőke egyes alkotórészei az adott körülmények között csak esetlegesen jelentenek társadalmi képességeket. A társadalmi tőkét egyaránt alkotják tényleges vagy lehetséges társadalmi képességek.

Ebből a szempontból teszünk különbséget a manifeszt és a latens társadalmi tőke között, és e megkülönböztetés – ismereteink szerint – más szerzőknél nem található meg a szociológiai irodalomban.

A manifeszt társadalmi tőke az egyén tényleges társadalmi képességeit foglalja magában, amelyek az egyén adott intézményes helyzeteivel összefüggő adott körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik.

A társadalmi képesség és a társadalmi erő fogalmával, illetve a valóságos társadalmi képességek és erők természetével az intézményes szociológia

elméletében részletesen foglalkoztunk. (Farkas 2011: 131-203 A manifeszt társadalmi tőkét, illetve a társadalmi tőke manifeszt alkotórészeit az egyén adott intézményes helyzeteivel összefüggő adott körülményei közötti tényleges társadalmi képességei alkotják. Tehát a társadalmi erő és a manifeszt társadalmi tőke is tényleges társadalmi képességekből épül fel. Azonban a társadalmi erőt az adott egyén azon társadalmi képességei alkotják, amelyek egy adott másik egyén vagy csoport vonatkozásában jelentősek mint a szükségletkielégítés eszközei vagy feltételei. A manifeszt társadalmi tőke viszont az adott egyén valamennyi más egyén vagy csoport vonatkozásában jelentős tényleges társadalmi képességeinek az összessége. Azaz, a manifeszt társadalmi tőkét alkotó tényleges társadalmi képességek különböző más egyének vagy csoportok vonatkozásában képezhetik a társadalmi erők összetevőit.

Felfogásunk szerint a társadalmi tőkének elvileg van – és a valóságban lehet – olyan alkotórésze is, amely nem tényleges társadalmi képességeket tartalmaz, és amely ezért társadalmi erő formájában nem létezik. A társadalmi tőkének ezt a részét nevezzük latens társadalmi tőkének.

A latens társadalmi tőke az egyén lehetséges társadalmi képességeit foglalja magában, amelyek az egyén adott intézményes helyzeteivel összefüggő adott körülményei között nem társadalmi képességek, de más intézményes helyzetekkel összefüggő körülmények között tényleges társadalmi képességeké válhatnak.

Lehetséges társadalmi képességnek nevezzük az olyan létezővel való rendelkezést, amely az adott egyén adott intézményes helyzetében, és az e helyzettel összefüggő körülmények között nem képezi a cselekvés eszközét, és a vele való rendelkezés nem jelent társadalmi képességet, de az adott társadalom vagy társadalmi életszféra más intézményes helyzetében vagy helyzeteiben a cselekvés eszközét képezi, és a vele való rendelkezés társadalmi képességet képez. A következőkben, ha társadalmi képességekről beszélünk, akkor is tényleges társadalmi képességekre gondolunk, és ha lehetséges társadalmi képességekre vagy ilyen képességekre is gondolunk, akkor azt a pontosabb kifejezéssel jelöljük.

Máshol volt szó arról (Farkas 2010A: 135-137), hogy valamilyen létező birtoklása és/vagy a vele való rendelkezés adott cselekvési lehetőségekre vonatkoztatva jelenthet cselekvési képességet. Lehetséges cselekvési képességről akkor beszélünk, ha olyan cselekvési lehetőségekre vonatkoztatva jelent az adott létezőnek a birtoklása és/vagy az adott létezővel való rendelkezés cselekvési képességet, amelyek az egyén adott intézményes helyzeteivel összefüggő adott körülményei között nem léteznek, de az adott egyén számára rövidebb vagy hosszabb távon elérhető más intézményes helyzetekkel összefüggő körülmények között léteznek. A latens társadalmi tőke tehát az ilyen lehetséges cselekvési képességeket foglalja magában. Azaz a latens tőke nem létezik társadalmi erő formájában, és a latens tőke nem jelenik meg olyan társadalmi jelenségekben, amelyeket a társadalmi erő funkciójaként, illetve következményeként értelmezhetünk.

A latens társadalmi tőke is valóságos egyrészt olyan értelemben, hogy valamilyen valóságos létező (személyes tulajdonság, dolog stb.) birtoklását és/vagy a vele való rendelkezést foglalja magában. Másrészt olyan értelemben, hogy az adott társadalomban vagy a társadalmi élet adott szférájában található olyan intézményes helyzetek, és e helyzetekkel összefüggő olyan körülmények, amelyek az adott egyén által rövidebb vagy hosszabb távon elérhetők, és amelyekben, illetve amelyek között az adott létezővel való rendelkezés tényleges társadalmi képességet képez.

Például a benzinkutasként dolgozó jól képzett mérnök számára a mérnöki szakképzettsége és szaktudása latens tőkét jelent. Ugyanis szakképzettsége és szaktudása nem jelent társadalmi képességet azon cselekvési lehetőségek vonatkozásában (mondjuk munkatársaival vagy vezetőivel szemben), amelyek

benzinkutasként a hatáskörét alkotják. De szaktudása létezik és társadalmi képességet képezne, ha valamilyen vállalatnál mérnöki vagy művezetői munkakörben dolgozna, és feltételezzük, hogy van kisebb vagy nagyobb esélye ilyen állás megszerzésére. Sőt, ha a szóban forgó egyén, miközben benzinkutasként dolgozik, szakképzettségének és szaktudásának megfelelő új állást is keresne, az utóbbi szempontból mérnöki szakképzettsége és szaktudása már tényleges társadalmi képességet jelentene és manifeszt társadalmi tőkét képezne a munkaadók vonatkozásában. Vagy a gyermekgondozási segély mellett a gyermekét nevelő anya számára az egyébként jól hasznosítható szakképzettsége latens tőkét jelent. Ha valakinek sok pénze van, amelyet a bankban hosszú távra lekötve vagy üzleti vállalkozásba fektetve hasznosíthatna, de pénzét a páncélszekrényében vagy a párnája alatt tartja, tulajdona latens tőkét képez számára. Ha valakinek olyan lakóház van a tulajdonában, amelyet lakás céljára nem használ és amely üresen áll, de bérbe adva jelentős bevételhez juthatna bérleti díj formájában, a tulajdona latens tőkét jelent.

A társadalmi erő fogalmának meghatározása során (a már hivatkozott helyen) hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi erő tartalmilag magában foglalja a különböző társadalmi képességeket, de a társadalmi erő fogalma tulajdonképpen a társadalmi képességek mennyiségi kifejezésére szolgál. A társadalmi tőke magában foglalja a tényleges vagy lehetséges társadalmi képességek összességét, de a társadalmi tőke mennyiségileg nagyrészt meghatározatlan. Pontosabban fogalmazva, a társadalmi tőkén belül a manifeszt tőke mennyiségileg meghatározott, a latens tőke mennyiségileg meghatározatlan, és ezáltal többé vagy kevésbé a társadalmi tőke egésze is meghatározatlan.

Fentebb láttuk, hogy a manifeszt társadalmi tőke társadalmi erők formájában létezik. Az adott egyén manifeszt társadalmi tőkéjének a mennyisége egyenlő azzal, hogy az adott egyén összességében milyen intenzitású társadalmi erővel rendelkezik az adott társadalomban vagy társadalmi életszférában más egyénnel és csoportokkal szemben. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a *manifeszt társadalmi tőke mennyisége* egyenlő az adott egyén társadalmi erőinek az összegével, figyelembe véve az adott társadalomban vagy társadalmi életszférában valamennyi más egyénnel vagy csoporttal szemben létező társadalmi erőit.

Fentebb azt is láttuk, hogy a latens társadalmi tőke alkotórészei nem tényleges társadalmi képességek, és a latens társadalmi tőke nem létezik társadalmi erő formájában. Következésképpen a latens társadalmi tőke mennyiségileg meghatározatlan. Az adott egyén latens társadalmi tőkéjének a mennyiségére bizonyos valószínűséggel következtethetünk azt figyelembe véve, hogy az adott társadalomban vagy társadalmi életszférában más intézményes helyzetekben és más körülmények között általában mások, akik hasonló összetételű manifeszt tőkével rendelkeznek, mint amilyen összetételű az adott egyén latens tőkéje, összességében milyen intenzitású erővel rendelkeznek. Például bizonyos szakképzettséggel, szaktudással és szakmai tapasztalattal rendelkező munkanélküli egyének latens tőkéjének a mennyiségére következtethetünk abból, hogy hasonló szakképzettséggel, szaktudással és szakmai tapasztalattal rendelkező, de munkaviszonyban lévő más egyének milyen erővel rendelkeznek.

Mivel a társadalmi tőke az adott egyén (vagy csoport) tényleges vagy lehetséges társadalmi képességeinek az összessége, és e társadalmi képességek ténylegesen vagy lehetőség szerint a társadalmi erők összetevőit képezik, a társadalmi tőkét azok a tényezők és olyan mechanizmus révén határozzák meg, amelyek a társadalmi erőket meghatározzák. Tehát az említett elemzésnek megfelelően a társadalmi tőke meghatározó tényezői feltárhatók és a társadalmi tőkét létrehozó mechanizmus elemezhető, de a szóban forgó kérdés tárgyalásától eltekintünk.

A társadalmi tőke típusai

Fentebb láttuk, hogy felfogásunk szerint a társadalmi tőke tartalmát az adott egyén azon tényleges vagy lehetséges társadalmi képességei képezik, amelyek az adott társadalom különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között léteznek. Tehát a társadalmi tőke különböző típusait vagy formáit az általunk megkülönböztetett tipikus társadalmi képességek képezik (Farkas 2011: 141-175). *A társadalmi tőke típusai, a társadalmi képességek típusainak megfelelően: (1) a hatásköri tőke, (2) a tulajdoni tőke, (3) a kapcsolati tőke, (4) a társadalmi képesítési tőke, (5) az informáltsági tőke, és (6) a személyes társadalmi tőke.*

A tőkéről, illetve a társadalmi tőkéről szóló írásokban találkozhatunk a tőke hosszú távú felhalmozása és tartós elsajátítása kérdésének a tárgyalásával. (Lásd pl.: Bourdieu 1999; Coleman 1990: 318-321; ford. 1994: 121-125) A társadalmi tőke egyes típusainak a tárgyalásánál majd utalunk arra, hogy a tőke adott típusa vagy formája mennyiben és milyen értelemben halmozható fel és sajátítható el.

A hatásköri tőkét más szerzők – ismereteink szerint – nem különböztetik meg a tőke egyik típusaként vagy formájaként. Felfogásunk szerint a hatáskör a társadalmi képesség jelentős típusát képezi, tehát a hatásköri tőke a társadalmi tőke jelentős típusának, illetve bizonyos körülmények között a legjelentősebb típusának tekinthető. *A hatásköri társadalmi tőke* az adott egyén azon hatásköreinek az összessége, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik.

A hatáskör felhalmozható és tartósan elsajátítható, amennyiben az adott egyén birtokolja a hatáskörét, őt mások nem képesek megfosztani a hatáskörétől és/vagy nagyrészt maga alakítja a saját hatáskörét. Olyan értelemben, ahogyan mi értelmeztük a hatáskör fogalmát, vannak olyan hatáskörök, hatásköri jogosultságok, amelyek rendszerint tartósan elsajátíthatók, amelyektől az egyének viszonylag nehezen foszthatók meg. Ilyenek például az állampolgári jogoknak megfelelő hatáskörök, mint az országgyűlési vagy önkormányzati választásokon való részvétel aktuális lehetősége, a közérdekű információk megszerzésének az aktuális lehetősége stb. Nagyrészt ilyen hatásköröknek tekinthetők a meghatározatlan időre való kinevezés által az adott egyénhez rendelt hatáskörök is. Egyes jelentős hatáskörök további hatáskörök megszerzését tehetik aktuálisan lehetővé, így egyes egyének jelentős mértékben felhalmozzák a hatásköröket. Például magas beosztásban lévő egyes vezetők vezetői hatáskörük mellé még esetleg tíz-húsz további formális hatáskört is szereznek különböző szervezetek bizottságaiban, egyesületek elnökségeiben stb.

A tulajdoni társadalmi tőke adott dolgokkal való kizárólagos rendelkezések, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik. A tőkének ez a formája tulajdonképpen azonos a tőke közgazdaságtanban hagyományosan kialakult jelentése szerinti tőkével (az úgynevezett emberi tőkét nem beleértve). A tulajdoni tőke két legfőbb formája egyrészt a pénzzel, másrészt a dologi termelési eszközökkel való rendelkezés. Más szerzők a gazdasági vagy tulajdoni tőkét általában nem tekintik társadalmi tőkének. Ezzel szemben, felfogásunk szerint a tulajdon a társadalmi képesség jelentős típusát képezi, tehát a tulajdoni tőke a társadalmi tőke jelentős típusának, illetve bizonyos körülmények között a legjelentősebb típusának tekinthető. Magától

értetődő, hogy a modern társadalomban a tulajdon intézmények által meghatározottan felhalmozható és tartósan elsajátítható társadalmi képesség és tőkeforma.

Mint már említettük, egyes felfogások szerint a társadalmi tőke fogalma a kapcsolatokra, illetve a személyes elkötelezettségekre vonatkozik. Ezt a szűkebb értelemben vett társadalmi tőkét mi – a széles körben elfogadott szóhasználatnak megfelelően – kapcsolati tőkének nevezzük. *Kapcsolati társadalmi tőkének* nevezzük az adott egyén azon társadalmi kapcsolatainak az összességét, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik.

A társadalmi kapcsolatokkal mint társadalmi képességekkel a már hivatkozott helyen (Farkas 2011: 148-152, 173-175) foglalkoztunk. Láttuk, hogy az adott egyén a kapcsolati támogatók bizonyos társadalmi képességeit, illetve támogatását igénybe veheti hitelként, követelésként vagy részletes megegyezés alapján.

Amennyiben a kapcsolati társadalmi tőke manifeszt tőke formájában létezik, a kapcsolati tőke az adott egyén számára aktuálisan lehetőséget nyújt arra, hogy adott cselekvési lehetőségek megvalósításában igénybe vegye azon egyének bizonyos társadalmi képességeit, illetve támogatását, akikhez társadalmi kapcsolatai fűződnek. A kapcsolati tőke is lehet azonban latens tőke, amikor bizonyos kapcsolatok olyan cselekvési lehetőségekre, és e lehetőségekkel összefüggésben olyan más egyénekre és csoportokra mint objektumokra vonatkoztatva jelentenek lehetséges társadalmi képességeket, amelyek az egyén adott intézményes helyzeteivel összefüggő adott körülményei között nem léteznek, de az adott egyén számára rövidebb vagy hosszabb távon elérhető más intézményes helyzetekkel összefüggő körülmények között léteznek. Például egy adott egyént fűzheti jelentős társadalmi kapcsolat egy adott másik egyénhez, de ezt csak akkor tudná jelentős mértékben hasznosítani, ha olyan területen dolgozna, amely területen az adott másik egyén jelentős erőkkel vagy hatalommal rendelkezik.

A társadalmi kapcsolatok hosszú távon felhalmozhatók és tartósan elsajátíthatók. Bizonyos társadalmi képességek nyújtotta erő alkalmanként felhasználható arra, hogy az erő szubjektuma bizonyos szolgálatokat tegyen más egyéneknek abban a reményben, hogy ezáltal a másik fél kötelezettséget vállal magára, hogy alkalomadtán a neki nyújtott szolgálatokat viszonozza. A jelentős erőkkel rendelkező egyének számos más egyénnek tehetnek ilyen szolgálatokat, akiknek a vizontszolgálataira számíthatnak. Azaz a ráfordított erő végül is kamatosan visszatérülhet. A kapcsolati társadalmi tőke tehát a társadalmi kapcsolatokat foglalja magában, és annak mértéke függ egyrészt a társadalmi kapcsolatok számától, másrészt az egyes kapcsolatok mértékétől. Az egyes kapcsolatokat tekintve, a társadalmi kapcsolat mint társadalmi képesség mértéke függ egyrészt a másik fél adott szubjektum felé irányuló kötelezettségeinek a mértékétől, másrészt a másik fél társadalmi képességeitől. Harmadrészt valójában függ a másik fél megbízhatóságától is, amire az elmélet engedményes szintjén lehetünk tekintettel. (Vö.: Coleman 1990: 306; ford. 1994: 106; Flap 1990: 231-232; Flap 1991; Flap–De Graaf 1998: 130)

A *személyes társadalmi tőke* sajátos személyes tulajdonságokkal való rendelkezések, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik. A személyes tulajdonságok természetének megfelelően, a személyes társadalmi tőkét alkotó személyes tulajdonságok felhalmozhatók és tartósan elsajátíthatók. Például az egyén szert tehet egyre jelentősebb testi erőre, egyre több szaktudásra vagy szakmai tapasztalatra.

A fenti meghatározás szerint személyes társadalmi tőkének tekintjük a közgazdaságtanban úgynevezett „emberi tőkét” is, ha az emberi tőkébe nem értjük bele a társadalmi képesítéseket. Coleman megkülönbözteti egymástól az emberi tőkét és a társadalmi tőkét; felfogása szerint az emberi tőke az egyén által elsajátított készségekben és tudásban ölt testet, a társadalmi tőke viszont az egyének közötti viszonyokba van ágyazva. (Coleman 1990: 304; ford. 1994: 104) Tehát az említett szerző szerint az úgynevezett emberi tőke nem társadalmi tőke, illetve nem lehet társadalmi tőke. Ezzel szemben, felfogásunk szerint a személyes társadalmi képességek is az egyének közötti viszonyokba vannak ágyazva (Farkas 2011: 158-161). Bár a személyes képességeket az egyes egyének hordozzák, de az adott egyének bizonyos személyes tulajdonságai intézmények által meghatározottan és más egyén vagy csoport mint objektum vonatkozásában jelentenek társadalmi képességeket. A társadalmi képességek személyes társadalmi képességek is lehetnek, tehát az úgynevezett „emberi tőke” is társadalmi tőke, amennyiben társadalmi természetű, azaz intézmények által meghatározott és mások mint objektumok számára a szükségletkielégítés eszközét vagy feltételét képezi.

A *képesítési társadalmi tőke* adott képesítésekkel való rendelkezések, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik. Képesítési tőkét alkothat az egyén számára például a szakképesítés, a tudományos fokozat vagy a nyelvvizsga bizonyítvány. A tényleges vagy lehetséges társadalmi képességeket képező társadalmi képesítések intézmények által meghatározottan felhalmozhatók és tartósan elsajátíthatók. Így vannak olyan egyének, akik számos különböző képesítéssel rendelkeznek, például több szakmai képesítéssel, több nyelvvizsga bizonyítvánnyal, tudományos fokozattal stb. Ezzel szemben mások esetleg szakképzettséggel vagy még általános iskolai bizonyítvánnyal sem rendelkeznek, így képesítési tőkéjük igen csekély.

Az *informáltsági társadalmi tőke* kizárólagos információkkal való rendelkezések, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik.

Informáltságon olyan ismeretekkel való rendelkezést értünk, amelyek részlegesek, adott cselekvési lehetőségek, illetve e cselekvési lehetőségek megvalósítása szempontjából releváns adott konkrét körülményekre vonatkoznak. Az informáltság ilyen értelemben hosszú távon nem halmozható fel és nem sajátítható el. A hosszú távon felhalmozott és rendszerezett információk már olyan összetett tudássá válnak, amelyet nem az informáltság, hanem a személyes képesség fogalmán belül értelmezünk, amely elvileg lehet általános személyes képesség vagy személyes társadalmi képesség. Tehát az informáltság mint társadalmi tőke hosszú távon bizonyos mértékben személyes társadalmi tőkévé alakulhat át, és hosszú távon ilyen formában halmozható fel.

A társadalmi tőke funkciója

1. A manifeszt társadalmi tőke funkciója

A társadalmi tőke következményeiként nagyrészt ahhoz hasonló jelenségeket veszünk figyelembe, amelyeket általában véve a tőke vagy a társadalmi tőke következményeiként számon tartanak a szociológiai irodalomban, és nagyrészt erre való tekintettel határoztuk meg a tőke fogalmát. Azonban egyrészt fentebb láttuk, hogy a manifeszt tőke és a latens tőke részben különböző természetű, és

ezért a társadalmi tőke funkcióján belül különbséget teszünk a manifeszt tőke és a latens tőke funkciója között. Másrészt utalunk arra a működési módra is, amely az adott következményeket meghatározza. Egyes felfogások szerint (amit mi is elfogadunk), az oksági magyarázatnak eleget kell tennie a logikai függetlenség követelményének (Hume 1973: 37-120; Wright 1987: 120-122). Bár mi a társadalmi tőke fogalmát a társadalmi tőke következményeinek tekintendő jelenségektől logikailag függetlenül határoztuk meg, a társadalmi tőke fogalma önmagában csak a társadalmi jelenségek egy adott vonatkozásának az oksági magyarázatára alkalmas. A társadalmi tőke természetéből adódóan a társadalmi tőke fogalma más vonatkozásokban csak a társadalmi jelenségek valószínűségi magyarázatára használható.⁶ A társadalmi tőke funkcióját, illetve a különböző jelenségekre vonatkozó funkcióit az 1. ábrán szemléltetjük.

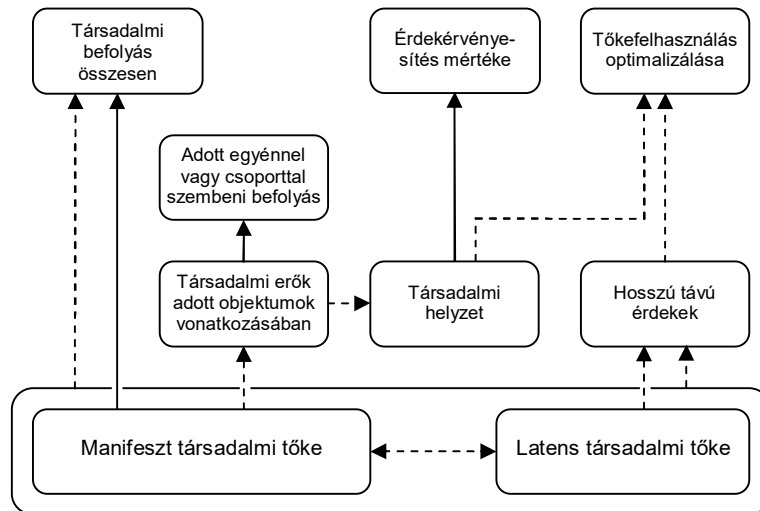
A *manifeszt társadalmi tőke funkciója* a társadalmi erők funkcióiban, tehát abban nyilvánul meg, hogy a tőkét alkotó képességek társadalmi erők alkotórészeként az adott egyénnek (vagy csoportnak) aktuálisan lehetőséget nyújtanak más egyének (vagy csoportok) bizonyos mértékű társadalmi befolyásolására, azaz mások érdekei érvényesülésének az elősegítésére vagy akadályozására.

A kiemelt meghatározás szerinti funkciója tehát elvileg csak a társadalmi tőke egy részének van, az úgynevezett manifeszt társadalmi tőkének. A manifeszt társadalmi tőke önmagában elvileg azt határozza meg, illetve a manifeszt társadalmi tőke annak az oksági magyarázatára alkalmas, hogy az adott egyén összességében milyen társadalmi befolyással lehet másokra, azaz összességében milyen mértékben segítheti vagy akadályozhatja mások érdekeinek az érvényesülését. A társadalmi befolyás összessége az adott társadalomban vagy társadalmi életszférában valamennyi egyénnel szembeni befolyás összegeként értelmezhető, előfeltételezve a befolyás érvényesítésére irányuló szándékot. Azt azonban önmagában az adott egyén manifeszt társadalmi tőkéjéből okságilag nem magyarázhatjuk, hogy az adott egyén milyen társadalmi befolyással lehet – az egyének tágabb körén belül – egy adott másik egyénre, illetve az egyének viszonylag szűkebb körére. Az utóbbi jelenséget közvetlenül a társadalmi erő határozza meg, illetve a társadalmi erők határozzák meg, e jelenség oksági magyarázatára a társadalmi erő fogalma alkalmas.

Adott egyén manifeszt társadalmi tőkéje csak bizonyos (kisebb vagy nagyobb) valószínűséggel határozza meg a társadalmi befolyását az egyének tágabb körén belül egy adott másik egyénre, illetve az egyének viszonylag szűkebb körére. Például egyenlő mértékű manifeszt társadalmi tőkével rendelkező két egyén is rendelkezhet igen különböző mértékű társadalmi erővel egy adott harmadik egyénnel szemben, és ennek következtében az egyik vagy a másik egyén igen különböző mértékű befolyással lehet a szóban forgó harmadik egyénre.

---

⁶ A valószínűségi törvényszerűségek, illetve a valószínűségi magyarázatok csupán a létezők bizonyos vonásainak bizonyos valószínűséggel történő előrejelzését teszik lehetővé. (Stegmüller 1987: 17; Wright, G. 1987: 53)

1. ábra. A társadalmi tőke funkciója

Korábban említettük, hogy Coleman fenomenalista tőkefogalma az említett szerző szándéka szerint annak a jelenségnek a magyarázatára szolgál, hogy egy adott egyén vagy csoport milyen mértékben érvényesíti érdekeit, milyen mértékben valósítja meg céljait. Empirikus szociológiai kutatásokban gyakran teszik vizsgálat tárgyává ezt a kérdést, és kimutatják például, hogy a társadalmi tőke különböző alkotórészei vagy formái hatással vannak az úgynevezett státusmegszerzés folyamatára, az álláshoz jutás és a munkahelyi előrelépés esélyére, az iskolai tanulmányi eredményekre és a tanulmányi előmenetelre stb. (Pl.: Flap–De Graaf 1998; Lin 1999; Róbert 2000B; Lin 2001: 78-98; Erickson 2001; Flap–Boxman 2001; Angelusz–Tardos 2006)

A fentebb kiemelten hangsúlyozott funkciójánál fogva a manifeszt tőke természetesen nagyrészt, illetve bizonyos valószínűséggel meghatározza az érdekérvényesítés mértékét. A társadalmi tőke, illetve ezen belül a manifeszt társadalmi tőke fogalma azonban elvileg az érdekérvényesítés mértékének csak a valószínűségi magyarázatára alkalmas. Egyrészt azért, mert a manifeszt társadalmi tőkét alkotó társadalmi képességek amennyiben meghatározzák az érdekérvényesítés mértékét, erők és erőviszonyok formájában határozzák meg; és a manifeszt társadalmi tőke mennyisége által csak az erők összege adott, az egyes erők és az erőviszonyok meghatározatlanok. Másrészt, az érdekérvényesítés mértékét elvileg az érdekviszonyok és az erőviszonyok együttesen határozzák meg, azaz a társadalmi helyzet határozza meg (Farkas 1997: 369-381, 388-393). Az erők és az erőviszonyok csak az egyik fajta meghatározó tényezőit képezik az érdekérvényesítés mértékének, a másik oldalról ezt a jelenséget az érdekviszonyok határozzák meg. Részben ez igényli a társadalmi helyzet fogalmának a bevezetését abban az értelemben, ahogyan e fogalmat mi értelmezzük. A társadalmi tőke tehát az adott erők és erőviszonyok, valamint az adott egyén vagy csoport társadalmi helyzetének a közvetítésével határozza meg az érdekérvényesítés mértékét, de – az említett közvetítő tényezőkkel összefüggésben – elvileg is csak bizonyos (adott esetekben kisebb vagy nagyobb) mértékben.

Ha nemcsak a manifeszt társadalmi tőkét, hanem a társadalmi tőke egészét vesszük figyelembe, a társadalmi tőke a társadalmi befolyás összességét is csak bizonyos valószínűséggel, illetve bizonyos mértékben határozza meg, mivel az adott szubjektum számára a latens tőke társadalmi erő formájában nem létezik, és elvileg nincs hatással a társadalmi befolyásra. Megjegyezzük továbbá, hogy a fentebb említett más jelenségeket – a befolyást szűkebb körben és az

érdekérvényesítés mértékét – a társadalmi tőke egésze természetesen kisebb valószínűséggel, illetve kisebb mértékben határozza meg, mint a manifeszt társadalmi tőke, mert a latens társadalmi tőke funkciója e vonatkozásokban sem érvényesül.

2. A latens társadalmi tőke funkciója

A társadalmi tőkének lehet egy kisebb vagy nagyobb latens alkotórésze is, amelyet alkotó lehetséges cselekvési képességek az egyén adott intézményes helyzeteiben, és e helyzetekkel összefüggő körülményei között nem képeznek társadalmi képességeket és nem képezik a társadalmi erők összetevőit. A latens tőkére fentebb említettük egyik példaként a mérnöki diplomával és képzettséggel rendelkező benzinkutast, de a munkanélküli mérnököt vagy szakmunkást is említhetjük. A latens tőke tehát társadalmi erő formájában nem játszik szerepet a cselekvések és kölcsönhatások, valamint az érdekérvényesítés mértékének a meghatározásában.

A latens társadalmi tőke funkciója főleg abban jelenik meg, hogy az egyén hosszú távú érdekét képezi, és érdekei érvényesítésében hosszú távon arra törekszik, hogy társadalmi tőkéjének lehetőleg a legnagyobb és/vagy a leghatékonyabban felhasználható részét manifeszt tőkeként felhasználja.

A latens társadalmi tőke nem társadalmi képesség és nem társadalmi erő formájában, hanem az adott egyén hosszú távú érdekének az alakítása révén lehet hatással az egyén cselekvéseire, illetve magatartására. Ha adottnak vesszük egyrészt az egyén latens tőkéjét, amely az egyén adott intézményes helyzetében nem hasznosítható, másrészt adottaknak vesszünk olyan más intézményes helyzeteket, illetve e helyzetekkel összefüggő körülményeket, amelyek között a latens tőkét alkotó társadalmi képességek tényleges képességekként léteznek, az adott egyénnek érdekében állhat az utóbbi intézményes helyzetek elérése. Feltéve, ha az új körülmények között adott manifeszt tőke nagyobb hatékonysággal lenne hasznosítható, mint a jelenlegi körülmények között adott manifeszt tőke hasznosítható; és intézmények által meghatározott cselekvési lehetőségek vezetnek a tőke hasznosítása szempontjából kedvezőbb intézményes helyzetek elérésére.

Tehát a latens társadalmi tőke hosszú távon befolyásolhatja az egyén törekvéseit és magatartását. Például, ha az egyén jól képzett, de jelenlegi munkahelyén képzettségét nem tudja hasznosítani, törekedni fog arra, hogy olyan munkahelyre kerüljön, ahol képzettségét nagyobb mértékben hasznosíthatja. Ha esetleg lakóhelyének a közelében sem talál a szóban forgó szempontból megfelelő munkahelyet, esetleg elköltözik olyan lakóhelyre, ahol erre nagyobb esélyt lát.

A latens társadalmi tőke azonban csak egyik meghatározó tényezőként, és ezért csak bizonyos valószínűséggel határozza meg a tőke felhasználásának optimalizálására irányuló cselekvéseket. A latens tőke manifeszt tőkévé alakításának esélyét alapvetően meghatározza az adott egyén – érdekviszonyok és erőviszonyok szerinti – társadalmi helyzete, és ezzel összefüggésben meghatározza manifeszt társadalmi tőkéje is. Például az egyén szeretne munkahelyet változtatni, de – manifeszt tőkeként – ehhez társadalmi kapcsolatokra lenne szüksége. Vagy az egyén a szakképzettségét és szaktudását esetleg jól hasznosíthatná a jelenlegi lakóhelyéhez képest távoli munkahelyen, de ehhez másik lakást kellene vásárolnia, amihez viszont jelentős tulajdoni tőkére (pénzre) lenne szüksége.

3. A társadalmi tőke felhalmozása és átváltása

Végül röviden arra mutatunk rá, hogy az adott társadalomban vagy társadalmi életszférában általában a társadalmi tőkét alkotó lehetséges vagy tényleges

társadalmi képességek más szempontból is az érdekek alakítása révén lehetnek hatással az egyének cselekvéseire, illetve magatartására.

Az egyén hosszú távú érdekét képezi – amennyiben társadalmi életútján még van előtte hosszú táv – társadalmi tőkének a felhalmozása, adott társadalmi tőkék alkalmazásával más társadalmi tőkék megszerzése, esetleg adott társadalmi tőkének az átváltása. E megfogalmazásban a tőkéről vagy társadalmi tőkéről szóló irodalomban ismert és gyakran tárgyalt összefüggésekről van szó. (Lásd pl.: Bourdieu 1999: 172-177; Coleman 1990: 318-321; ford. 1994: 121-125; Lin 2001: 31, 41, 45-46)

Az egyén hosszú távú érdekét képezi azon társadalmi képességeinek a gyarapítása, amelyek társadalmi erőket képezhetnek számára, és amelyek alkalmazásával hosszabb távon társadalmi javakra tehet szert. E képességek, és e képességekből álló társadalmi tőkék megszerzésére irányuló érdekek és cselekvések szempontjából ezek a képességek és tőkék is társadalmi javakként értelmezhetőek, tehát ilyen szempontból társadalmi jószág például a szakképzettséget igazoló oklevél vagy a szaktudás. De ezek a létezők majd mint társadalmi képességek olyan társadalmi javak megszerzését segítik elő, amelyek az adott egyén számára közvetlenebbül képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit. Tehát általában a társadalmi tőkék alkotórészeit képező tényleges vagy lehetséges társadalmi képességek más szempontból mint az érdekeket alkotó cselekvési lehetőségek céltárgyait képező társadalmi javak befolyásolják hosszú távon az egyének magatartását.

A társadalmi tőke alkotórészeit képező lehetséges társadalmi képességek megszerzése során az egyének nagyrészt eleve tudatában vannak annak, hogy jelenlegi körülményeik között a megszerzendő jószág nem jelent számukra társadalmi képességet, és arra vannak tekintettel, hogy meg szeretnék változtatni intézményes helyzetüket, és e helyzetükkel összefüggő körülményeiket. Például az egyetemi hallgatók természetesen tisztában vannak azzal, hogy a megszerzendő egyetemi végzettségükre – amennyiben nem akarnak továbbtanulni – nem egyetemi hallgatóként lesz majd szükségük, hanem ahhoz, hogy munkát vállaljanak és munkavállalóként dolgozzanak. Vagy például egy szakmunkás járhat jogi egyetemre, bár tudatában van annak, hogy majdani jogi végzettségének az adott munkahelyen az adott beosztásában nem fogja hasznát venni. A diploma megszerzése után olyan munkahelyen és olyan beosztásban szeretne dolgozni, amelynek eléréséhez szükséges a jogi végzettség, és ahol hasznosíthatja ilyen végzettségét.

A társadalmi tőke átváltása az egyén számára adott tényleges társadalmi képesség felhasználásával és elhasználásával más társadalmi tőke, azaz más tényleges vagy lehetséges társadalmi képesség megszerzése. (Vö.: Bourdieu 1999: 172-177)

Ha valaki szakképzettségének és szaktudásának a felhasználásával pénzt keres, nem úgy fogalmazunk, hogy társadalmi képesítési tőkét és személyes társadalmi tőkét tulajdoni tőkére váltja, mert továbbra is rendelkezik az adott képesítéssel és személyes képességgel. Amennyiben azonban bizonyos személyes képességeket „fogyóeszközöknek” tekintjük, a személyes képességekből álló tőkék is átválthatók más tőkére. Lehet például, hogy valaki olyan nehéz testi munkát végez egészségre ártalmas körülmények között, hogy egyre rosszabb lesz az egészségi állapota. Ebben az esetben bizonyos testi képességeit mint tőkét pénzre, azaz tulajdoni tőkére váltja. Azonban ha a pénzt részben egyetemi képzésben költségtérítésként fizeti be, akkor tulajdoni tőkét hosszú távon szakmai tudásra és szakmai képesítésre, azaz személyes társadalmi tőkére és társadalmi képesítési tőkére váltja.

A hatásköri tőke átváltásáról többnyire nem beszélhetünk, az egyén hatásköre többnyire akkor is megmarad a számára, ha ennek alkalmazása révén az egyén más társadalmi képességekhez (pénzhez, kapcsolatokhoz, tulajdonhoz) jut

hozzá. Egyes esetekben azonban a hatáskör átváltásáról is beszélhetünk, például Magyarországon az úgynevezett rendszerváltás során felső vállalati vezetőkől vagy politikusokból hatáskörük felhasználásával esetleg vállalatok tulajdonosai lettek (Kolosi 2000: 148-152; Szalai 2001: 163).

Végül visszatérünk ahhoz az általános kérdéshez, hogy a társadalmi tőke fogalma mennyiben és milyen értelemben alkalmas a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásainak a magyarázatára. Coleman szerint: „a társadalmi tőke fogalma egyaránt segít abban, hogy magyarázatot adjunk az egyéni cselekvők szintjén az eredmények különbözőségére, és hogy anélkül léphessünk át a mikroszintről a makroszintre, hogy ehhez ki kéne dolgoznunk ezen átmenet társadalmi strukturális részleteit.” (Coleman 1990: 305; ford. 1994: 105) Tanulmányunkból remélhetőleg kiderült, hogy szükség van egy általános elméletben a – főleg a társadalmi képességekre, a társadalmi erőkre, a társadalmi viszonyokra és a társadalmi helyzetekre vonatkozó – részletek kidolgozására ahhoz, hogy világosabban lássuk, mire alkalmas és mire nem alkalmas a társadalmi tőke fogalma.

Az egyéni cselekvők szintjén elvileg felfogásunk szerint csak az okságilag magyarázható jelenségek, azaz a társadalmi befolyás összességének a pontos előrejelzésére alkalmas a társadalmi tőke fogalma. Azokban a vonatkozásokban, amelyekben a társadalmi tőke fogalma elvileg is csak bizonyos jelenségek valószínűségi magyarázatára alkalmas, az egyes egyének szintjén a társadalmi tőkét figyelembe véve csak viszonylag kis valószínűséggel jelezhetjük előre, illetve csak viszonylag kis mértékben magyarázhatjuk meg a társadalmi jelenségeket, mert más meghatározó tényezők hatása a társadalmi tőkéhez képest esetleges. Az ebből a szempontból véletlenszerű eltérések az egyének tágabb körében viszont többé vagy kevésbé kiegyenlíthetik egymást. Tehát a társadalmi tőke fogalma empirikusan tulajdonképpen az egyének bizonyos csoportjai esetében, azaz makroszinten alkalmas a társadalmi jelenségek utóbb említett – elvileg is csak valószínűségi szinten magyarázható – oldalainak a valószínűségi magyarázatára.

A társadalmi jelenségek részletesebb magyarázatában nem társadalmi tőkékről, hanem egyrészt – az elemi alkotórészeiket tekintve társadalmi képességekből felépült meghatározó tényezőket figyelembe véve – társadalmi erőkről, erőviszonyokról, hatalomról és hatalmi viszonyokról kell beszélnünk. Másrészt figyelembe kell vennünk az – elemi alkotórészeiket tekintve cselekvési lehetőségekből felépült – érdekeket és érdekviszonyokat is. Tehát a társadalmi jelenséget lényegi meghatározó tényezőiként társadalmi viszonyokról mint érdekviszonyokról és erőviszonyokról, valamint az e viszonyok szerinti társadalmi helyzetekről kell beszélnünk.

Irodalom

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2006: Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 227-252.
- Angelusz Róbert (szerk.) 1999: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Becker, Gary S. 1964: *Human Capital*. New York: Columbia University Press
- Bertalan László (szerk.) *Magyarázat, megértés és előrejelzés*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- Blaug, Mark 2007: Az emberi tőke elmélete. *Replika*, 60: 43-56.
- Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre 1986: The Forms of Capital. In: John G. Richardson (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241-258.
- Bourdieu, Pierre 1990: *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, Pierre 1999: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156-177.
- Bourdieu, Pierre 2002: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Burt, Ronald S. 1992: *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Cambridge: Harvard University Press
- Coleman, James S. 1990: *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press
- Coleman, James S. 1994: Társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 99-127.
- Csizmadia Zoltán 2008: Kapcsolathálózatok és társadalmi tőkék. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában. In: Némedi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest: Napvilág Kiadó, 265-318.
- Erickson, Bonnie H. 2001: Good Networks and Good Jobs: The Value of Social Capital to Employers and Employees. In: Nan Lin – Karen Cook – Ronald S. Burt (ed.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter, 127-158.
- Farkas Zoltán 1997: *A társadalmi viszonyok. Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán 2010A: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán 2010B: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán 2011: *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Flap, Henk D. – Ed Boxman 2001: Getting Started: The Influence of Social Capital on the Start of the Occupational Career. In: Nan Lin – Karen Cook – Ronald S. Burt (ed.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter, 159-181.
- Flap, Henk D. – Nan D. De Graaf 1998: Társadalmi tőke és megszerzett társadalmi státusz. In: Lengyel György – Szántó Zoltán: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, 129-151.
- Flap, Henk D. 1990: Patronage: An Institution in its Own Right. In: Michael Hechter – Karl-Dieter Opp – Reinhard Wippler (ed.): *Social Institutions*.

- Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: Walter de Gruyter, 225-243.
- Flap, Henk D. 1991: Social Capital in the Reproduction of Inequality. *Comparative Sociology of Family, Health and Education*, 20: 6179-6202.
- Fukuyama, Francis 1997: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre – Zongor Gábor 2006: Társadalmi tőke és fejlesztés. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI, 335-350.
- Hechter, Michael – Karl-Dieter Opp – Reinhard Wippler (ed.) 1990A: *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: Walter de Gruyter
- Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) 2006: *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI
- Kolosi Tamás 2000: *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest: Osiris Kiadó
- Kovács Imre (szerk.) 2006: *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) 1994: *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó
- Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) 1998: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó
- Lin, Nan – Karen Cook – Ronald S. Burt (ed.) 2001: *Social Capital. Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter
- Lin, Nan 1999: Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*, 25: 467-487.
- Lin, Nan 2001: *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press
- Némedi Dénes (szerk.) 2008A: *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán 2005: Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2: 55-70.
- Putnam, Robert D. 1993: *Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press
- Richardson, John G. 1986 (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press
- Róbert Péter 2000A: *Társadalmi mobilitás. A tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó
- Róbert Péter 2000B: A kulturális és anyagi erőforrások szerepe a státusmegszerzés folyamatában. In: *Társadalmi mobilitás. A tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 84-113.
- Rossen, Sherwin 1998: Emberi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 71-100.
- Schultz, Theodore W. 1998: Beruházás az emberi tőkébe. In: Lengyel György – Szántó Zoltán: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, 45-69.
- Sik Endre 2006: Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 2: 72-95.
- Stegmüller, Wolfgang 1987: Az okság problémája. In: Bertalan László (szerk.): *Magyarázat, megértés és előrejelzés*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 9-42.

- Szalai Erzsébet 2001: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula Kiadó
- Wright, George H. 1987: Magyarázat és megértés. In: Bertalan László (szerk.) *Magyarázat, megértés és előrejelzés*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 43-210.